

Tilbake til røttene

Jeg befant meg nylig i lysets by. Etter en lang og søvnløs natt satt jeg plutselig på Le Sorbon, en kafe rett ved siden av Frankrikes største bastion for samfunnsfaglige studier – nemlig Sorbonne-universitet i Paris. Mens jeg satt der og drakk min litt bitre appelsinjuice, kom jeg på oppgaven jeg måtte levere innen få dager. Det første som måtte gjøres var selvsagt å velge en av ytringsfrihetens helter eller antihelter. I dette øyeblikket, med attentatet mot satiremagasinet Charlie Hebdo ferskt i minne og den nyeste utgaven liggende i bagen min, virket det naturlig å velge nettopp denne aktuelle gjengen. Disse menneskene er utvilsomt forkjempere for ytringsfriheten, og setter dagsorden i dagens debatt rundt ytringsfrihetens grenser. Likevel føles det ikke riktig å velge dem av den enkle grunn at jeg ønsker å rette søkelyset mot den eller de personene som var vesentlige i den moderne ytringsfrihetens barndom. Det sies ofte i den offentlige debatt at man ikke må glemme de eldre. Dette blir dermed et lite slag for dem som vi kan skylde på eller takke for at vi har dagens rettigheter, alt etter hvilket øye som ser. Spørsmålet er dermed; hvem var viktig for ytringsfrihetens unnfangelse og spredning?

Dersom vi går tilbake til den moderne ytringsfrihetens vugge, er det lett å la tankene fare bort til bagettens hjemland. Som reklamen sier: Det enkle er ofte det beste. Her satt filosofene i salonger, kanskje ikke så ulike kafeen jeg satt i, og diskuterte seg imellom. De var kneblet under en streng sensur, men fortsatte likevel å kjempe for deres verdier. Det var denne undertrykkelsen som skulle lede fram til den omveltende revolusjonen og nye verdier. Blant disse verdiene var ytringsfriheten – individets rett til å ytre sine meninger. Denne skulle man finne i artikkel 11 i Menneskerettighetserklæringen av 1789¹. For å finne tilbake til den moderne ytringsfrihetens mest fruktbare røtter, gjelder det å finne de høyeste og mest toneangivende stemmene for denne retten som vi tar for gitt i det norske samfunnet i dag, og som var avgjørende for at revolusjonen fant sted for 226 år siden. Vi må imidlertid vite om det kun var kjernekarer som var viktige i denne prosessen. Det er vel ikke alltid «good guys» som tenner på lunta før dynamitten eksploderer?

Hvis vi forutsetter at denne dynamitten var det undertrykte franske folket, som vi lærte i 8. klasse at stormet Bastillen i 1789 og innførte menneskerettighetene noen år senere – hvem tente da lunta? For å hjelpe oss på veien i jakten på lunta, kan vi berike oss selv med ordbokas definisjoner på både helt og antihelt. En helt er altså enten «person som er blitt berømt for

¹ www.historievg3.cappelendamm.no

stort mot eller store bedrifter» eller «modig og selvoppofrende hovedperson i film eller diktverk»². Antihelten er «hovedperson i en roman, film eller lignende som ikke har de tradisjonelle helteegenskapene»³. Hvis det var en person som manifesterte monarkiets enevelde og absolutte makt, og la grobunnen for misnøyen som skulle prege landet fram til revolusjonens befrielse, er det naturlig for oss å velge symbolet på nettopp dette; nemlig Solkongen.

Selv om ikke ytringsfriheten eksisterte på den tiden, har man en ganske god ide om hvordan denne kongen var. Ut ifra det jeg vet om Ludvig XIV (1638-1715) besatt han ikke mange av de tradisjonelle helteegenskapene; egoisme, enormt pengebruk og utroskap er kun noen. En kan hevde at urettferdigheten som Solkongen dyrket var kritisk for at revolusjonen ville finne sted. Ludvig var imidlertid ikke tilstedeværende under selve revolusjonen ettersom han døde i 1715. Vi må derfor stille oss selv et kritisk spørsmål; var han en antihelt for ytringsfriheten sett i lys av at han la grobunn for revolusjonen og fremveksten av filosofenes opplysningsideer? Man kan argumentere for at hans regjeringstid ville prege det franske samfunnet fram til revolusjonens dager - stormannsgalskapen førte til at han bygget et enormt slott med tilhørende hage i et sumpområde, han førte mange kriger mot datidens andre stormakter og hadde et vulgært festliv. Kombinasjonen førte til et enormt pengebruk som ledet til stor fattigdom blant befolkningen. Solidaritet var antagelig et ukjent begrep for ham, og jeg har hørt rykter om at han befant seg til høyre for FrP på den politiske skalaen. Selv om denne karen virker som en av historiens minst sympatiske mennesker, var han ekstremt viktig for Frankrikes prestisje, makt og ikke minst misnøye. Vi burde derfor kunne hevde at han var hovedpersonen i fortellingen om bagettenes land fra 1600-tallet og inn i 1700-tallet. Det er ganske sikkert en sammenheng mellom kongen og revolusjonen. Uten ham er det ikke sikkert at monarkiet hadde ført den politikken som førte til den voldsomme omveltningen og ytringsfrihetens stadfestelse i Menneskerettighetserklæringen av 1789.

Ludvig XV's urettferdighet var ikke nok for at ytringsfriheten skulle få gjennomslag. For å vite om en ide er god, trenger en vel å reflektere og gruble over hvilke fordeler og ulemper det er ved den. De som hadde tid og mulighet til å gjøre dette på 1700-tallet, var nok de som var relativt rike – samtidig som de ikke fikk nyte den samme makten eller friheten til kongen, adelen eller de geistlige. Dersom du har rettigheter og lever godt, hvorfor skulle du ønske å endre situasjonen? De øverste stendene ønsket derfor, med god grunn, som oftest ingen

² <http://www.nob-ordbok.uio.no>

³ ibid

revolusjon. Det var etter Solkongens tyranni at noen franske filosofer og skribenter konkluderte med, og dermed spredte tanken om, at dagens kanskje mest aktuelle rettighet var en god ting. Vi kan takke dem for at vi den dag i dag kan løfte vårt åsyn over de fleste mulige tegninger og tekster, deriblant karikaturer av Jesus, Mohammed og enhver fransk president.

Mange av disse filosofene levde samtidig med eller rett etter døden til den absolutte monarken, og hadde som oftest veldig god råd sammenlignet med den vanlige bagettespisende borger. Mye vil ha mer – er det ikke typisk? Det er noe med staseligheten ved Le Sorbon som minner meg om disse borgerlige filosofene, og som lot meg fare rundt i tanker om disse menneskene. Kanskje de satt nettopp her og drakk bittersøt appelsinjuice. Jeg begynner dermed å undre på hvem som, høyst sannsynlig ikke, satt på plassen min. Med ett slår det meg at denne personen visstnok sa noe som, for meg, oppsummerer ytringsfriheten på en ganske enkel måte. Dette er en såkalt «cliffhanger», og med det virkemiddelet bør spenningen ha steget såpass at man ønsker å fortsette å lese.

Selv om alle kan denne klisjeen, er den for sann til å bli utelatt i denne teksten; «Jeg er uenig i det du sier, men vil kjempe inntil døden din rett til å si det»⁴. Det viser seg at Voltaire (1694-1778) ikke sa dette, men at det «trolig [er] en parafrase over et uttrykk i et brev han skrev»⁵. Misforståelse eller ei; kan vi være ganske sikre på at denne herren var en forkjemper for ytringsfriheten? Voltaire var overraskende nok ingen demokrat, og støttet Ludvig XIV. Massenes innflytelse ville, ifølge ham, føre til kaos. Likevel; hvis det er én filosof de fleste kjenner til, er det høy sannsynlighet for at det er Voltaire. Dette er, ironisk nok, antagelig på grunn av den svært kjente feilsiteringen tidligere nevnt i dette avsnittet. Det er uansett naturlig å tenke seg at nettopp det faktum at hans feilsitering har blitt såpass kjent, forteller oss at han har stor tyngde og betydning som filosof og forkjemper for ytringsfriheten. Voltaire, egentlig François-Marie Arouet, var en sterk kritiker av den franske stat, den katolske kirken og Bibelen. Hvorvidt man burde, og hvordan man kan, kritisere religioner er fortsatt diskutert i Vesten, og kritikk av myndighetene blir fortsatt slått ned på rundt om i verden. Han er dermed på sett og vis fortsatt aktuell i dag. Handlingene hans må også kunne anerkjennes som kampen for retten til å kunne ytre seg. Selv når han ble undertrykket, lot han seg ikke stoppe. Han fortsatte under et annet navn, nemlig Voltaire. En kan kanskje hevde at han var en feiging som skrev under pseudonym, men dog en stor helt for ytringsfriheten som fortsatte å ytre seg.

⁴ www.wikipedia.no

⁵ *ibid*

Jeg vet ikke hvor mange bagetter han spiste daglig og hvor ofte han dro på kafe, men ettersom han er fransk er det god grunn til å tro at begge tilfeller forekom med høy hyppighet. Disse tegnene indikerer at Voltaire kunne ha varmet opp setet mitt før meg - visse tegn talte meg imidlertid midt imot, der jeg satt med min bittersøte appelsinjuice og med vissheten om at han «skal etter sigende ha drukket 30 kopper [kaffe] om dagen»⁶. Det er noe som forteller meg at det var en annen franskmann som satt på plassen jeg hadde annektert, og som også har fått sitt navn i historiebøkene.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) levde også store deler av livet i Paris, og er blant annet kjent for sin teori om Samfunnskontrakten og folkesuverenitetsprinsippet. Det at det skal være en overenstemmelse mellom de som styrer og de som blir styrt er kanskje selvsagt i dag, men var nemlig ikke det før. For at den såkalte samfunnskontrakten skal fungere, er det naturlig å tenke seg at ytringsfriheten følger etter. Hvis en ikke kan ytre seg og si hva man vil, hvordan skal man ellers klare å komme til en enighet? Dersom en ikke kan lese andres tanker, virker dette ekstremt vanskelig og klønete. Den tilsynelatende enkle kontrakten, var på mange måter revolusjonerende i sin tid. Hvorfor? Kongene fikk ikke lenger sin legitimitet fra Gud, men fra folket. For Europa, som hadde blitt styrt av konger innsatt av Gud i mer enn 1000 år, tenker jeg meg at dette skapte oppsikt i datidens samfunn. Tankegangen Rousseau var med på å lansere er den vi har i dag, og som legger grunnlaget for din og min rett til å ytre oss i samfunnet og snakke for eller imot de som styrer – uten å bli undertrykket.

Til tross for de positive sidene ved at noen kjemper for denne retten, er det kanskje ikke nok for å få stemplet «helt av ytringsfriheten» i panna. I dette tilfellet vil man kanskje kunne la det gå på grunn av omstendighetene. Rousseau var kjent i sin samtid, og døde kun et snaut tiår før Bastillen ble stormet. Som vi vet, var det ikke den vanlige karen i gata som deltok i manifesteringen av ytringsfriheten – det var borgerskapet, også kjent som den relativt rike delen av tredjestanden. Her må vi ikke glemme at storkaffedrikkeren, som visstnok en million deltok i prosesjonen til, også var svært populær. Og akkurat som at de kule elevene i klassen er med på å forme hele miljøet og stemningen i klasserommet, er det god grunn til å tro at Jean-Jacques og Francois-Marie påvirket de borgerlige i tredjestanden utrolig mye. Vi kan dermed høyst sannsynlig rette en stor takk til disse karene for at noen førte paragraf 11 i pennen på en historisk dag i det herrens år 1789.

⁶ ibid

Hvis dette essayet hadde sluttet her, hadde John Christian Elden høyst sannsynlig sukket over vår forglemmelse av en bestemt helt. Vi har heldigvis ikke kommet til bunns i ytringsfrihetens helter fra bagettens land på 1700-tallet helt ennå. Å kjempe for sine tanker, ideer og rettigheter er vel og bra, men trengs det ikke en måte å passe på at disse følges og ikke brytes? Med frihet kommer som kjent ansvar, og å misbruke de rettighetene man har fått virker rett og slett feil. Samtidig virker det så ekstremt urettferdig å skulle dømmes for noe man ikke har gjort, muligens fordi noen har interesse av å se deg fengslet. Spørsmålet er dermed: Hvem skal dømme hva som er rett, og hvordan skal en forsikre seg om at disse dømmer rettmessig? Det var dette Charles de Montesquieu (1689-1755) satt og funderte over i lang tid. Han konkluderte med at makten måtte deles i tre – den lovgivende, utøvende og dømmende makt. I ytringsfrihetens tilfelle er vi egentlig mest interessert i den lovgivende og den dømmende makt, ettersom det er den lovgivende som garanterer vår rett til å ytre oss og den dømmende som bestemmer om ytringene er innenfor loven eller ikke.

Uansett kjennskap til maktfordelingsprinsippet kan vi spørre oss selv: Innebærer den en god inndeling av makten? Kun én makt gir oss kanskje en guffen følelse av maktmisbruk og korrupsjon. Dersom det var to, kunne det lagt opp til en intens maktkamp mellom disse to. En kan tenke seg at tretallet, som dukker opp i fortellingen om bagettens land på 1700-tallet, er en gylden middelvei i hvor mange styringsmakter en burde ha. Enda flere blir trolig for mange, og færre blir sannsynligvis for få. Det at den dømmende makten er uavhengig og separert fra de andre, garanterer vår rettsikkerhet og mulighet til å ytre oss fritt innenfor de grenser vi har satt for oss selv. Maktfordelingsprinsippet blir kanskje ikke så ofte trukket inn som en forutsetning for ytringsfriheten, og Montesquieu nevnes ikke ofte som en helt for denne retten. Enhver stor seier har sine personer som står på barrikadene, men de har vel også sine bakmenn? I dette tilfellet kan man si at bakmennene er de som satte premissene for bevaringen av ytringsfriheten. De som kjemper i kulissene får så alt for få ganger anerkjennelse for arbeidet sitt. I dette essayet skal imidlertid en av dem få det. Montesquieus maktfordelingsprinsipp blir kanskje, nettopp på grunn av sin viktige funksjon for rettsstaten, en av våre viktigste garantier for ytringsfriheten. Dermed blir mannen som klekket ut ideen en helt for denne friheten.

Ettersom de kule filosofene ikke lot seg begrense til sin egen franskklasser, spredte disse ideene seg rundt om i Europa. Som rik borger en plass ute i Europa, kan vi godt tenke oss at mer frihet og makt i form av ytringsfrihet, retten til å stemme og stille til valg, hørtes ut som en god plan. Vissheten om at disse franske filosofene var kjente pionerer innenfor

opplysningstidens humanistiske verdier og tenkning, samtidig som disse ideene i dag er en selvfølge rundt om i verden, gir oss god grunn til å tro at de var ekstremt viktige for spredningen av disse tankene og for hvor vi er nå. Revolusjonen er blitt stående som et symbol på fødselen til det moderne demokrati og menneskerettigheter – deriblant ytringsfriheten. Ideene og tankene som disse filosofene kjempet fram, må vel derfor kunne sees som vesentlige for vårt moderne samfunn og retten til å ytre seg. De nevnte franske filosofer fra 1700-tallet var vesentlige for etableringen og bevaringen av ytringsfriheten i det moderne samfunn. I tillegg må vi ikke glemme Solkongen, som satte den første gnisten på lunta til dynamitten - den samme dynamitten som ville åpne opp for blant annet ytringsfriheten. En kan hevde at de nevnte filosofene ikke er så aktuelle i dag, ettersom vi allerede har de rettighetene de kjempet for. Det er likevel lurt å snu nesa tilbake til røttene iblant for å se hvor man har havnet, og for å få en større forståelse av hvorfor vi er kommet hit. Så får vi selv vurdere hvorvidt den veien de førte samfunnet, er den retningen vi ønsker å dreie vårt samfunn i.

Kildeliste:

Cappelen Damm: «Menneskerettighetserklæringen av 1789 og den amerikanske uavhengighetserklæringen»,

http://historievg3.cappelendamm.no/c308130/tekstoppgave/vis.html?tid=329570&strukt_tid=308130, lastet ned 4.2.2015

Nynorskordboka og bokmålsordboka: «Antihelt», <http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?OPP=helt+&begge=+&ordbok=begge>, lastet ned 3.2.2015

Nynorskordboka og bokmålsordboka: «Helt», <http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?OPP=antihelt+&begge=+&ordbok=begge>, lastet ned 3.2.2015

Wikipedia: «Ludvig XIV av Frankrike»,

http://no.wikipedia.org/wiki/Ludvig_XIV_av_Frankrike, lastet ned 3.2.2015

Wikipedia: «Toleranse», http://no.wikipedia.org/wiki/Toleranse#cite_note-1, lastet ned 3.2.2015

Wikipedia: «Toleranse», http://no.wikipedia.org/wiki/Toleranse#Toleranse_og_respekt, lastet ned 3.2.2015

Wikipedia: «Voltaire», <http://no.wikipedia.org/wiki/Voltaire>, lastet ned 3.2.15

Magnus Bjørnbekk - februar 2015 - Ytringsfrihetens helter og antihelter

Wikipedia: «Voltaires ettermæle og arv»,

http://no.wikipedia.org/wiki/Voltaire#Voltaires_etterm.C3.A6le_og_arv, lastet ned 3.2.2015